

CHE MOHD AZIZ Yaacob
MOHAMMAD ZAKI Ahmad
Universiti Utara Malaysia

TRANSFORMASI ISU DALAM PENYELESAIAN KONFLIK PATANI DI SELATAN THAILAND

TRANSFORMATION OF ISSUE IN RECONCILING PATTANI CONFLICT IN SOUTHERN THAILAND

Perjuangan menuntut kemerdekaan dalam konflik Patani masih lagi berterusan hingga ke hari ini. Insiden serangan tembak curi, pengeboman, pembakaran sekolah dan serangan gerila berlaku hampir setiap hari. Kerajaan Thailand telah berusaha untuk mengatasi permasalahan ini dengan pelbagai pendekatan namun, ia masih lagi belum dapat diselesaikan. Walau bagaimanapun, proses perdamaian antara tahun 2004 hingga 2015 telah mengalami perubahan ketara apabila Gerakan Pembebasan Patani (GPP) dan kerajaan Thailand sanggup untuk berunding dan berdialog. Selain itu, Malaysia dilihat telah berjaya memainkan peranannya sebagai fasilitator untuk menggerakkan kedua pihak menyertai proses perdamaian. Oleh itu, kajian ini menganalisis data-data kajian yang memfokuskan kepada transformasi isu yang dipelopori oleh GPP daripada isu kemerdekaan yang dituntut sebelum ini kepada isu identiti Melayu Patani yang selama ini mengalami asimilasi dan diskriminasi. Isu identiti (lembut) menjadi faktor utama di sebalik kesediaan kedua-dua pihak untuk duduk berunding jika dibandingkan isu tuntutan kemerdekaan (keras). Data-data yang bersifat kualitatif dianalisis dengan menggunakan teori-teori dan pembolehubah-pembolehubah melibatkan segi tiga konflik, hubungan symmetric dan asymmetric dan transformasi konflik. Hasil dapatan kajian ini mendapati struktur hubungan yang tidak seimbang (asymmetric) menjadi punca di sebalik usaha mengasimilasi identiti Orang Melayu Islam Patani (OMIP). Hubungan asymmetric ini telah membawa kepada polisi bersifat dominasi Thailand ke atas OMIP yang akhirnya mencetuskan kebangkitan semangat GPP untuk menuntut kemerdekaan. Namun begitu, beberapa tahun selepas peristiwa 4 Januari 2004, GPP telah memilih pendekatan diplomasi apabila menjadikan isu identiti sebagai tuntutan utamanya berbanding isu kemerdekaan yang diperjuangkan sebelum ini. Maka, keutamaan kepada isu identiti dilihat sebagai salah satu proses transformasi yang berlaku di dalam GPP sehingga seterusnya membawa kepada beberapa siri dialog dan rundingan. Justeru, transformasi isu

kemerdekaan kepada identiti dilihat membuka ruang kepada kedua-dua pihak untuk berunding. Konflik yang bersifat asymmetric sukar untuk diselesaikan kerana kerajaan Thailand mempunyai kuasa yang lebih besar berbanding OMIP yang sudah tentu enggan untuk berunding.

Kata kunci: *Konflik Patani, Gerakan Pembebasan Patani (GPP), Kemerdekaan, Identiti, Malaysia, dan Kerajaan Thailand*

The struggle for independence in the Patani conflict remains ongoing until today. Incidents of shooting, bombing, school arsons, and guerrilla raids are still occurring on daily basis. The Thai government has been working to overcome this problem with various approaches and yet, it remains unresolved. Nonetheless, the reconciliation process between 2004 and 2015 had experienced discernible changes when the Patani Liberation Movement (GPP) and the Thai government were willing to negotiate and dialogue. Moreover, Malaysia is perceived to have successfully played its role as a facilitator in driving both parties to participate in the reconciliation process. This study examines research data which focused on the transformation of issue championed by the GPP from its previous demand for independence to the issue of identity of Malay Patani that has been awhile subjected to assimilation and discrimination. Identity issue (soft) has been the main factor behind the willingness of both parties to negotiate in comparison to the issue of claiming independence (hard). Qualitative-based data were analysed using theories and variables involving conflict triangle approach, symmetric and asymmetric relationships and conflict transformation. The findings of this study found that the unbalanced structure of relationships (asymmetric) is the cause behind the assimilation of the identity of Malay Muslim Patani (OMIP). This asymmetric relationship has led to a domination policy over OMIP by the Thai government which eventually triggered the rise of the GPP's spirit to demand independence for the Patani. Nevertheless, in the years following the January 4, 2004 event, GPP has opted diplomatic approach when consigning the issue of identity as its main demand than its previous struggle for independence. Hence, the prioritization on the issue of identity is seen as one of the transformation process that unfolded within GPP that eventually resulted a series of dialogue and negotiation. Thus, the transformation of the issue of independence to identity is perceived as opening up the space for both parties to negotiate. Asymmetric conflict is difficult to resolve because the Thai government has a greater power than OMIP for which the latter is reluctant to negotiate.

Keywords: *Patani Conflict, Patani Liberation Movement (GPP), Independence, Identity, Malaysia and Thai Government*

1.0 Pengenalan

Pergolakan di Wilayah Pattani, Narathiwat dan Yala masih dibelenggu dengan beberapa insiden keganasan. Kejadian seperti serangan gerila, bom tepi jalan, tembak curi, bom motosikal, pembakaran sekolah, penculikan dan sabotaj masih lagi berlaku. Serangan keganasan ini sudah menjadi perkara lumrah dalam kehidupan penduduk di wilayah-wilayah tersebut. Beliau sendiri tidak berasa hairan tentang insiden keganasan ini tetapi berasa pelik sekiranya di dalam satu hari tiada kematian dilaporkan akibat insiden keganasan.¹ Keadaan ini menunjukkan bahawa tahap konflik di tiga wilayah ini masih lagi kritikal dan tiada jaminan keselamatan. Namun, penduduk awam khususnya terpaksa meneruskan aktiviti harian mereka untuk bergerak walaupun nyawa terancam. Statistik bermula tahun 2004 hingga 2014 menunjukkan daripada 14,128 insiden yang berlaku, 6,097 melibatkan kematian dan 10,908 kecederaan. Daripada jumlah kematian tersebut, seramai 3,585 Muslim dan 2,359 Thai-Buddha.² Manakala tahun 2017, jumlah kematian meningkat kepada 7000 kematian dan 13,000 melibatkan kecederaan.³ Perdana Menteri Abhisit Vejjajiva pada bulan Mac 2010 turut meluluskan kemasukan anggota tentera seramai 4,000 ke tiga wilayah terbabit.⁴ Bermula 2012, Prayuth Chan-ocha meneruskan hasrat proses perdamaian yang dimulakan oleh pimpinan Yingluck Shinawatra dengan meletakkan wakil-wakil tentera dalam dialog dan rundingan.⁵

Justeru, timbul persoalan tentang peranan kerajaan Thailand menentukan proses rundingan mencapai matlamat yang dikehendaki oleh Orang Melayu Islam Patani (OMIP). Bagi merungkai permasalahan ini, perbincangan akan memfokuskan kepada isu-isu yang perlu ditransformkan bagi membolehkan kedua pihak berunding. Isu-isu konflik yang tidak diselesaikan akan menimbulkan konflik walaupun Undang-undang Ketenteraan dan Perintah Darurat dikekalkan. Sebagai permulaan, penulisan ini akan membincangkan sepintas lalu tentang latar belakang konflik yang meliputi sejarah, komposisi penduduk, serta diselitkan beberapa peristiwa utama yang berlaku sekitar tahun 2004 hingga 2010. Selain itu, perbincangan di dalam kajian ini turut menyentuh tentang kerangka konseptual yang melibatkan konsep hubungan *symmetric-asymmetric* dan Transformasi konflik yang dilihat relevan dalam menganalisis konflik dan perubahan-perubahan isu yang diperjuangkan oleh OMIP.

2.0 Sejarah Konflik

Sejarah konflik Patani bermula semenjak tahun 1786 apabila kerajaan Siam berjaya menakluki kerajaan Kesultanan Melayu Patani melalui beberapa

siri peperangan. Penaklukan ini telah mengubah struktur pemerintahan dan geografi negeri Patani apabila kerajaan Siam telah melancarkan dasar 'Pecah dan Perintah'. Bertujuan untuk melemahkan kekuasaan masyarakat Melayu, Negeri Patani telah dipecahkan kepada tujuh wilayah,⁶ dan setiap wilayah berada di bawah pemerintahan raja 'boneka' yang dilantik oleh kerajaan Siam yang berpusat di Bangkok.⁷ Di samping itu, polisi ini bertujuan untuk membentuk proses *centralization* atau pemusatan kuasa akibat kebimbangan kerajaan Siam ke atas perlumbaan kuasa-kuasa besar Eropah mencari kawasan jajahan baru di rantau Asia Tenggara. Kebimbangan ini semakin ketara apabila Perancis berjaya menakluki wilayah di Timur Sungai Mekong di bahagian selatan Vietnam.⁸ Begitu juga dengan kerajaan British yang aktif dalam usaha menguasai wilayah Timur Laut Burma, Selatan China dan negeri-negeri di Tanah Melayu Utara sehingga ke Segenting Kra.⁹

Chulalongkorn¹⁰ (1853 – 1910), selaku raja Siam ketika itu, baginda membentuk dasar Thesaphiban bagi merealisasikan pemusatan kuasa pemerintahannya ke atas negeri Patani.¹¹ Pada tahun 1897, kerajaan Siam, melalui Menteri Dalam Negeri, telah mengeluarkan Akta Pentadbiran Daerah yang dikenali sebagai *Phraratchabanyat Laksana Pakkhrong Thongti*. Dua tahun kemudian, akta ini diperkemas lagi dengan pengenalan Peraturan Mengenai Pentadbiran Wilayah yang dikenali sebagai *Kho Bangkhap Pokkhrong Huamung*.¹² Kedua-dua akta ini secara umumnya bertujuan memecahkan negeri Patani kepada beberapa wilayah-wilayah dan mengalihkan kuasa pemerintahan raja-raja Melayu kepada pegawai-pegawai kerajaan Siam.

Implikasi peralihan kuasa ini telah membawa kepada penentangan keras raja-raja Melayu Patani terhadap kerajaan Siam. Mereka mulai sedar akan kuasa mereka yang terhakis dan diambil-alih oleh pegawai-pegawai kerajaan Siam. Kemuncak kepada persengketaan ini tercetus pada tahun 1902 apabila Tengku Abdul Kadir, selaku raja di wilayah Patani, telah ditangkap dan dilucutkan jawatan sebagai raja Melayu di wilayah tersebut. Turut menerima nasib yang sama adalah raja-raja Melayu di wilayah-wilayah lain. Penamatan sistem pemerintahan raja-raja Melayu di Patani menyebabkan tercetusnya Konflik Patani. Semenjak termeterainya Perjanjian Bangkok 1909, kerajaan Siam mula menggandakan usaha mengembangkan pengaruh Siam di negeri Patani dan mengasimilasikan budaya, identiti dan pendidikan di dalam kehidupan OMIP.¹³ Antara dasar penindasan dan asimilasi identiti dan budaya OMIP ialah *Rathaniyom*¹⁴ yang diperkenalkan oleh Phibul Songkhram pada tahun 1938. Dasar ini membawa maksud hanya ciri-ciri kebudayaan Siam sahaja dibenarkan berkembang di Thailand.¹⁵ OMIP dipaksa meninggalkan identiti Melayu-Islam dan mengamalkan identiti Thai-Buddha. Penentangan terhadap asimilasi ini diketuai oleh Haji Sulong dan rakan-rakannya mendapat bantuan daripada orang-orang Patani yang tinggal di Tanah Melayu. Tengku Mahmud Mohyideen mengetuai perjuangan penduduk Patani di Tanah Melayu dalam mempengaruhi kerajaan British untuk menyatukan negeri Patani

dengan Tanah Melayu. Selepas perjanjian 1909, permintaan OMIP tidak mendapat sambutan British kerana mementingkan hubungan dengan kerajaan Siam. Kerajaan British bertindak membantu Siam dengan menghapuskan pergerakan-pergerakan di Tanah Melayu, termasuk Gabungan Melayu Patani Raya (GEMPAR)¹⁶ yang ditubuhkan untuk memberi sokongan moral dan membantu perjuangan bersenjata OMIP.

Pengawasan kerajaan Thailand terhadap pemberontakan OMIP tidak bertahan lama. Pada akhir tahun 1960an dan awal 1970an kemunculan gerakan bersenjata bagi menuntut kemerdekaan. Kumpulan ini yang terdiri daripada Barisan Nasional Pembebasan Patani (BNPP), Barisan Revolusi Nasional Patani (BRN), *Patani United Liberation Organization* (PULO) dan Gerakan Islamiya Mujahideen Patani (GIMP) mendapat aspirasi kemerdekaan Malaya pada tahun 1957 serta menyambung wasiat perjuangan pemimpin-pemimpin terdahulu.¹⁷ Gerakan ini masih aktif sehingga kini dan melakukan serangan ke atas pasukan keselamatan.

3.0 Kedudukan Geografi

Selatan Thailand berada di bahagian atas Semenanjung Tanah Melayu yang berbentuk panjang dan sempit yang bersempadan dengan Malaysia di sebelah selatan. Terletak di pertengahan antara Laut Andaman dan Teluk Thailand serta mempunyai gunung yang tinggi sebagai banjaran di tengah. Kawasan ini mempunyai keluasan 70.715 kilometer persegi yang menrangkumi 14 wilayah iaitu Chumpon, Krabi, Nakhorn Si Thammarat, Phang-nga, Patthalung, Phuket, Ranong, Surat Thani, Trang, Narathiwat, Pattani, Yala, Satun dan Songkhla. Dari sudut cuaca, wilayah-wilayah ini berada di atas garisan khatulistiwa yang mempunyai hutan hujan tropika. Mempunyai dua musim iaitu panas dan hujan melibatkan kawasan Pantai Timur yang mengalami musim panas bermula bulan Mei sehingga September dan musim hujan bermula bulan Oktober sehingga Jun. Manakala di sebelah Pulau Andaman, musim panas bermula pada bulan November hingga April dan diteruskan dengan musim hujan bermula bulan Mei sehingga Oktober.¹⁸

Bagi wilayah Narathiwat, Pattani dan Yala berkedudukan garis lintang 5°35' hingga 6°55' utara serta mempunyai keluasan 10936.8 kilometer persegi.¹⁹ Wilayah Narathiwat mempunyai keluasan 4,475.43 kilometer persegi dan berada di bahagian Pantai Timur semenanjung Malaysia. Mempunyai dua pertiga kawasan yang diliputi hutan dan gunung-ganang. Di sebelah Utara, wilayah ini bersempadan dengan wilayah Patani dan Teluk Thailand dan sebelah Selatan serta Timur bersempadan dengan negeri Kelantan, Malaysia dan Teluk Thailand. Manakala sebelah barat, bersempadan dengan wilayah Yala. Mempunyai 13 daerah yang dikenali sebagai Amphoe iaitu Mueang Narathiwat, Yi-ngo, Ra-ngae, Bacho, Cho-airong, Tak Bai, Chanae, Rueso, Su-ngai Padi, Su-ngai Kolok, Sri Sakhon, Waeng dan Sukhirin.

Wilayah Pattani mempunyai keluasan 1,940.356 kilometer persegi dan merupakan wilayah Pantai Timur di Selatan Thailand. Mempunyai dua sungai utama iaitu sungai Tani dan sungai Sai Buri. Selain itu, wilayah ini merupakan bekas tapak pemerintahan kerajaan Langkasuka yang mempunyai keluasan kawasan meliputi wilayah Songkhla, Pattani, Yala, Narathiwat, Kelantan dan Terengganu di Malaysia. Bersempadan dengan wilayah Songkhla di sebelah Utara serta Narathiwat dan Yala di sebelah Selatan. Manakala di sebelah Timur ada Teluk Thailand dan Barat bersempadan dengan wilayah Yala dan Songkhla. Pattani mempunyai 12 daerah keseluruhannya yang terdiri daripada Mueng Pattani, Yarang, Nong Chik, Khok Pho, Yaring, Panare, Mayo, Sai Buri, Kapho, Maikaen, Thung Yang Daeng dan Mae Lan.

Manakala wilayah Yala mempunyai keluasan 4,521 kilometer persegi. Merupakan kawasan yang dikelilingi hutan dan gunung. Yala pada asalnya merupakan sebahagian daripada negeri Patani nanum pada tahun 1808 kerajaan Siam telah membahagikan Patani kepada 7 wilayah iaitu Pattani, Sai Buri, Nong Chik, Yaring, Ra-ngae, Rama dan Yala. Kemudiannya pada tahun 1933 kerajaan Siam mengubah kembali dengan mengabungkan beberapa wilayah menjadi satu wilayah manakala Yala dikekalkan sebagai wilayah. Manakala dari sudut persempadanan, di sebelah Utara wilayah ini bersempadan dengan wilayah Pattani dan sebelah Utara bersempadan dengan negeri Perak, Malaysia. Di sebelah Timur pula bersempadan dengan wilayah Narathiwat dan sebelah Barat bersempadan dengan wilayah Songkhla. Yala mempunyai 8 daerah kesemuanya iaitu terdiri daripada Mueang Yala, Betong, Bannang Sata, Yaha, Raman, Thanto, Kabang dan Krong Pinang.

4.0 Definisi Transformasi Konflik

Transformasi Konflik merupakan pendekatan terkini yang dibentuk apabila pendekatan penyelesaian konflik tidak berjaya menyelesaikan konflik pada masa kini. Konflik pada hari ini khusus dalam era globalisasi bukan lagi menjadi statik untuk diselesaikan malahan ia bersifat dinamik yang boleh berkembang di luar batasan benua. Kebanyakan konflik yang berjaya mencapai perdamaian melalui rundingan melalui penggunaan pendekatan penyelesaian konflik tidak bertahan lama. Salah satu faktor keadaan ini berlaku apabila wujud antagonis-antagonis luar yang berkepentingan bertindak menghasut untuk meneruskan lagi konflik melalui sokongan persenjataan. Hal ini kerana pihak antagonis luar mempunyai kepentingan dalam perdagangan senjata yang memerlukan pelanggan untuk membeli senjata tersebut. Oleh itu, selain daripada menimbulkan konflik, kelompok ini akan membantu kumpulan-kumpulan kecil dalam negara untuk memberontak secara bersenjata. Oleh itu, pendekatan transformasi konflik diperkenalkan bagi mengubah kembali struktur yang ada disamping menawarkan keperluan-keperluan yang diidamkan oleh pihak yang berkonflik.

Menurut John Paul Lederach melalui bukunya ada menyatakan;

*“Konflik transformation merupakan tindakan melihat-memahami-memasang impian untuk bertindak balas terhadap pasang surut konflik sosial melalui pemberian peluang dalam kehidupan untuk menghasilkan proses perubahan yang membina iaitu mengurangkan keganasan dan meningkatkan keadilan dalam perhubungan dan struktur sosial, dan bertindak balas terhadap permasalahan dalam perhubungan manusia”.*²⁰

Manakala Hugh Miall (2001) pula berpendapat ‘transformasi’ merupakan proses tindakbalas dengan konflik dan membuat perubahan membina ke atas hubungan, kepentingan, perbualan dan yang paling mustahak adalah undang-undang atau sistem dalam masyarakat yang selama ini menyokong tindakan keganasan.²¹ Beliau menghasilkan definisi ini berdasarkan kepada hujahannya untuk membezakan pendekatan penyelesaian konflik, pengurusan konflik dengan transformasi konflik. Berdasarkan penulisannya, beberapa pandangan dan pendapat ahli bidang konflik dan perdamaian yang diambil seperti David Bloomfield dan Ben Reilly yang menulis tentang perubahan-perubahan semulajadi yang berlaku dalam konflik dan pengurusan konflik. Begitu juga dengan pendapat Edward Azar dan John W. Burton yang menulis tentang penyelesaian konflik antarabangsa.

5.0 Lima Elemen dalam Transformasi Konflik

Raimo Vayrynen (1991) menetapkan lima elemen transformasi yang boleh digunakan untuk menstruktur semula sesuatu perhubungan yang berkonflik. Elemen-elemen ini terdiri daripada konteks, struktur, aktor, isu dan personal.

Pertama, transformasi konteks merujuk kepada perubahan dalam konteks konflik sama ada di peringkat konflik dalaman mahupun luar konflik. Bagi konflik dalaman, transformasi konteks merujuk kepada perubahan persepsi dan motivasi aktor-aktor dalam sesuatu situasi konflik. Aktor-aktor konflik yang mengubahsuai persepsi dan motivasi terhadap konflik akan menyebabkan persekitaran konflik berubah dan membuka peluang penyusunan kembali terhadap corak perhubungan di antara kedua belah pihak.²² Sebagai contoh, konflik dalaman sesebuah negara yang melibatkan kelompok minoriti dengan kerajaan akan menyebabkan kelompok minoriti diabaikan dari segi politik, budaya, ekonomi, pendidikan dan lain-lain lagi. Situasi ini secara tidak langsung akan mengubah persepsi pemimpin kelompok tersebut dan mengurangkan motivasi untuk berkonflik dan lebih menumpukan kepada untuk bekerjasama dengan kerajaan bagi membangunkan kelompok mereka. Justeru, transformasi dalam kontek aktor akan dapat dibentuk khususnya dalam menyusun kembali corak hubungan ke arah yang positif antara kelompok

minoriti dengan kerajaan.

Manakala di peringkat luar konflik, ia merujuk kepada konteks antarabangsa yang mana konflik yang berlaku di peringkat tempatan boleh dibawa ke peringkat antarabangsa dan ini secara tidak langsung akan mengubah dan mempengaruhi persepsi dan motivasi setiap aktor-aktor konflik di samping membuka ruang-ruang untuk proses penyelesaian konflik. Sebagai contoh, konflik dalaman sesebuah negara apabila dibawa ke peringkat antarabangsa akan mendapat perhatian negara-negara dan pertubuhan-pertubuhan luar yang boleh membantu menyelesaikan konflik yang dihadapi. Negara-negara luar khususnya negara jiran yang terkena tempas konflik dan juga pertubuhan antarabangsa akan memberi tekanan kepada kerajaan sesebuah negara yang mengalami konflik berbentuk asimetrik. Sekiranya kerajaan negara tersebut melakukan penindasan atau kezaliman yang membawa kepada pencabulan hak asasi manusia terhadap golongan minoriti pastinya akan mengundang ancaman atau tekanan khususnya dari segi hubungan diplomatik dan pergantungan ekonomi negara tersebut dengan negara-negara luar yang lain.

Kedua, transformasi struktur pula merujuk kepada perubahan yang berlaku dalam elemen-elemen seperti aktor-aktor, kedudukan, kepentingan, isu-isu, perhubungan, nilai-nilai dan keperluan dalam konflik. Ia juga melibatkan struktur sosial seperti ekonomi, politik, pendidikan, persempadanan geografi, mahkamah, jaringan komunikasi, kaedah membuat keputusan dan lain-lain lagi. Walau bagaimanapun, Hugh Miall menegaskan bahawa konflik yang berbentuk asimetrik sukar ditransform kerana ia melibatkan ketidakseimbangan kuasa di peringkat akar umbi konflik. Namun, ia boleh dilakukan secara beransur-ansur mengikut perubahan persekitaran yang mungkin boleh dibantu oleh aktor-aktor dalam dan luar wilayah konflik. Hugh Miall mengemukakan cadangan ini berdasarkan kajian kes di benua Afrika. Beliau mengemukakan contoh pergerakan *Steve Biko's 'Black Consciousness'* yang bertujuan meningkatkan kesedaran penduduk tempatan di bandar-bandar tentang penindasan kulit putih ke atas kulit hitam. Begitu juga dengan pergerakan anti-Apartheid yang mana berjaya menekan pelabur-pelabur dari luar keluar dari Afrika Selatan sebelum tamatnya regim Apartheid. Walaupun begitu, banyak demonstrasi dilakukan untuk menekan pihak kerajaan kulit putih tetapi tidak berjaya kerana kekuasaan dan kepentingan ekonomi dimiliki oleh masyarakat kulit putih.²³

Ketiga, transformasi aktor-aktor konflik merupakan salah satu kaedah yang membolehkan pelaksanaan proses-proses penyelesaian konflik. Banyak konflik senang diselesaikan sekiranya melibatkan pertukaran pemimpin kedua-dua pihak yang berkonflik. Pemimpin-pemimpin yang baru sering kali membawa pendekatan baru, terutamanya dalam mengatur kembali saluran komunikasi, mengubahsuai matlamat dan mengubah perspektif terhadap perjuangan radikal. Selain daripada perubahan tampuk kepemimpinan, terdapat perkara lain yang boleh diubah seperti peraturan pertubuhan, matlamat, nilai dan kepercayaan. Secara umumnya, perubahan terhadap

persekitaran dan kepentingan yang terdapat di dalam peraturan setiap parti juga mewakili transformasi konflik walaupun ia berlaku secara beransur-ansur dan bukannya merupakan fokus utama. Selalunya, matlamat atau kepentingan pihak-pihak berkonflik sukar diubah tetapi ianya boleh berubah bergantung kepada perubahan persekitaran dalam jangkamasa yang panjang.

Keempat, transformasi isu boleh berlaku tetapi bergantung kepada takrifan yang dibuat oleh aktor-aktor terhadap isu-isu yang dimainkan di dalam sesebuah konflik. Transformasi ini berlaku apabila mereka mengubah kedudukan dan keputusan sehingga isu-isu sebelum ini tenggelam dan digantikan dengan isu-isu baru. Proses untuk mengubah kedudukan dan keputusan aktor-aktor konflik sering kali melibatkan isu-isu yang sukar diselesaikan, terutamanya yang melibatkan nilai-nilai hidup. Jika melibatkan isu agama, identiti, budaya dan sejarah maka ia boleh diubah kepada isu-isu yang boleh dirunding seperti tanah, ekonomi, pendidikan dan lain-lain lagi. Perundingan yang dijalankan boleh melahirkan kompromi di antara kedua belah pihak, khususnya perkara-perkara yang boleh dibahagikan sama rata. Selain itu, boleh juga melihat kepada isu-isu yang dikongsi bersama yang mana kedua belah pihak akan dapat bersatu bersama-sama membangunkan isu-isu tersebut. Sebagai contoh, konflik Aceh selepas dilanda tsunami pada tahun 2004 didapati isunya diubah menjadi isu bersama iaitu kerajaan Indonesia dan juga Gerakan Aceh Merdeka (GAM) bersama-sama membangunkan semula Aceh.²⁴

Kelima, transformasi personal atau kumpulan merujuk kepada perubahan terhadap perasaan, hati dan emosi pihak-pihak yang berkonflik. Hati atau niat yang baik akan dapat membentuk suasana yang baik. Justeru, aktor-aktor yang berkonflik, khususnya di kalangan pemimpin, akan dapat diubah hatinya untuk menjadi ikhlas dan sedia menerima kedamaian mengikut saluran yang positif. Apabila berlakunya perubahan hati maka ia akan memberi kesan positif kepada organisasi dan cara ia bertindak. Hasrat dan keinginan pihak yang berkonflik juga akan turut berubah. Transformasi ini boleh dibuat melalui pendedahan tentang nilai-nilai positif yang berteraskan ajaran agama yang sebenar bagi menyucikan hati setiap aktor konflik. Justeru, konflik yang wujud adalah berasal dari hati dan pemikiran setiap manusia. Sifat yang berkeinginan dan berkehendak terbitnya dari hati dan seterusnya dinilai oleh kemampuan akal untuk mendapatkannya. Keadaan ini boleh berlaku pada semua orang termasuk di peringkat individu, kumpulan mahupun negara. Oleh itu, jika hati dapat diasuh dan diubah pastinya konflik yang dihadapi dapat diselesaikan dengan mudah. Hati yang ikhlas dan pemikiran yang positif di kalangan aktor konflik akan dapat membantu kepada proses-proses perdamaian.²⁵

6.0 Dasar dan Pendekatan Kerajaan Thailand

Dasar kerajaan Siam ke atas Patani bermula setelah kejatuhan kerajaan Melayu

Patani apabila melantik raja boneka di kalangan orang Melayu seperti Tengku Lamidin (1978) dan Datuk Pengkhalan (1808). Walau bagaimanapun, dasar ini tidak bertahan lama apabila kedua-dua raja Melayu ini bangkit memberontak kerana tidak tahan dengan sikap pegawai Siam yang tidak adil dan zalim dalam urusan pentadbiran. Bermula dari itu, Patani dipecahkan kepada 7 wilayah berserta raja boneka Melayu yang diketuai seorang raja berbangsa Siam sebagai ketua bagi raja-raja wilayah lain. Setelah berlaku peralihan sistem pemerintahan monarki kepada demokrasi berperlembagaan maka Perdana Menteri yang dipilih melaksanakan dasar-dasar seperti yang dibincangkan di bawah.

6.1 Rathaniyom: Dasar Sosio-Budaya Nasionalisme Siam dan Buddha

Dasar Rathaniyom dilaksanakan pada tahun 1938 oleh Phibul Songkhram. Dasar ini membenarkan ciri-ciri kebudayaan Thai dan agama Buddha sahaja berkembang di Thailand. Semua rakyat Thai yang mempunyai identiti dan budaya berbeza diwajibkan mematuhi dasar ini. Matlamat dasar ini adalah untuk menyatupadukan rakyat dalam mencapai kemajuan negara. Dasar ini dilaksanakan melalui penubuhan Dewan Kebudayaan Thai pada tahun 1940. Ia bertujuan memperluaskan fahaman Nasionalisme Kesiaman dalam kalangan rakyat Thai di seluruh negara. Terdapat tujuh dekri berbentuk arahan perundangan bagi memaksa rakyat mengikut akta-akta yang ditetapkan. Salah satunya dekri yang mengarahkan untuk menukar amalan bahasa, bangsa dan budaya Melayu kepada budaya Thai di samping hukum perkahwinan Islam dan faraid diadili oleh mahkamah sivil, pakaian Melayu diharamkan, nama individu dan tempat ditukarkan ke nama Siam.²⁶ Phibul percaya bahawa kejayaan membentuk negara bangsa berasaskan Thai-Buddha akan dapat dicapai melalui rancangan sosio-budaya yang berasaskan konsep nasionalisme, kebudayaan Siam dan agama Buddha.

6.2 Integrasi Nasional dan Sekolah *Pondok*

Dasar integrasi nasional dimulakan Sarit Thanarat pada 1957 apabila berpendapat program integrasi perlu dipertingkatkan lagi agar keamanan di Selatan Thailand dapat dicapai sepenuhnya. Keamanan ini akan dapat dicapai apabila menangkap ketua gerakan pemberontak dan mengintegrasikan budaya Thai ke dalam sekolah agama Islam dan pondok. Lantaran itu, beliau telah mengadakan pertemuan dengan 70 pemimpin Melayu Patani untuk membincangkan pembaharuan yang ingin dibawa di wilayah selatan. Hasil daripada pertemuan ini, beliau berjaya mendapat kerjasama daripada beberapa rakyat tempatan untuk mematahkan pertubuhan-pertubuhan gerakan pemisah.²⁷ Selain itu, bagi melemahkan pertubuhan gerakan pemisah, beliau

menimbulkan hasutan-hasutan yang boleh mencetus perbalahan dalam kalangan ahli-ahli kumpulan gerakan pemisah²⁸ Selain itu, beliau melihat sekolah pondok merupakan nadi kepada pertumbuhan gerakan pemisah dan penghalang kepada dasar integrasi yang diketengahkan. Oleh itu, sistem pendidikan diperbaharui di sekolah-sekolah pondok apabila mewajibkan penggunaan kurikulum selaras dengan sekolah-sekolah kerajaan. Sekolah pondok yang tidak mengikut arahan tersebut tidak diberi bantuan dan diancam penutupan manakala guru-guru dibawa melawat sekolah-sekolah agama di Bangkok untuk mendedahkan dengan sistem pengajaran yang selaras dengan sistem pendidikan kerajaan.²⁹

6.3 Peraturan 66/23: Akta Penghapusan Pengaruh Komunis dan Gerakan Pemisah

Prem Tinasulanond semasa pemerintahannya memperkenalkan “Peraturan 66/23” pada tahun 1963. Peraturan tersebut bertujuan menamatkan revolusi komunis di Thailand, sekali gus menghapuskan pengaruh GPP. Beliau menjadikan penghapusan pengaruh komunis sebagai mekanisme untuk meningkat kerjasama antara orang Melayu dengan pasukan keselamatan. Kerjasama ini juga diharap dapat menamatkan operasi gerakan pemisah. Beliau menawarkan pengampunan kepada ahli-ahli gerakan pemisah selain membaiki ketidakadilan yang wujud di dalam pentadbiran kerajaan.

Di bawah “Peraturan 66/23”, kerajaan Thailand telah menubuhkan ‘43rd Civil-Police-Military Joint Head’ (CPM 43) sebagai saluran kerjasama antara OMIP dengan pasukan keselamatan. Institusi ini berfungsi untuk memberi peluang kepada orang awam, gerakan pemisah dan kerajaan untuk bekerjasama membanteras pengaruh Komunis. Berserta dengan CPM 43 ini, kerajaan Thailand menubuhkan *Administrative Center for the Administration of Southern Border Provinces* (ACASBP) bertujuan untuk menyelesaikan jurang perbezaan dan stereotaip antara OMIP dengan pentadbir-pentadbir awam berbangsa Thai dan membentuk kerjasama untuk menghapuskan pengaruh gerakan pemisah. ACASBP bertindak menjadi saluran untuk OMIP meluahkan permasalahan ekonomi, pendidikan dan sebagai tempat untuk melaporkan kesalahan-kesalahan yang dilakukan oleh pegawai-pegawai awam yang bertugas di tiga wilayah Selatan Thailand.

6.4 Pendekatan Kekerasan Thaksin Shinawatra tahun 2004 -2006

Thaksin Shinawatra pada tahun 2001 melaksanakan dasar memerangi penagihan dan pendedaran dadah di seluruh negara. Di Selatan Thailand, dasar ini sedikit sebanyak memberi tempias kepada kumpulan kongsi gelap yang selama ini menjalankan kegiatan pendedaran dadah, penyeludupan dan lain-lain lagi. Ahli kongsi gelap bertindak balas dengan melakukan keganasan

supaya menimbulkan konflik Patani bagi tujuan mengalih perhatian pihak berkuasa terhadap kegiatan jenayah mereka. Thaksin menggunakan akta-akta kekerasan dengan mengisytiharkan darurat ketenteraan bagi mengawal keselamatan dan mengesan pihak-pihak yang terlibat dalam menimbulkan huru-hara. Beliau mendapat kuasa daripada parlimen untuk mengurus konflik di Selatan Thailand tanpa gangguan mana-mana pihak.

Dengan kuasa mutlak yang dimilikinya, ditubuhkan *Committee on Southern Thailand Provinces Peace-Building Policy* (CSPPP)³⁰ yang bertindak untuk mencari penyelesaian kepada konflik yang terbaru ini. Di bawah badan jawatankuasa ini, ditubuhkan pula *Southern Provinces Administrative Committee* (SPAC). Segala kajian dan kelulusan bagi program perdamaian di wilayah selatan Thailand adalah melalui badan-badan ini. Salah satu fungsinya ialah meminda Akta Darurat dan kelulusan penghantaran tentera dan polis. Kedua-dua badan yang berpusat di Bangkok in turut dibantu oleh *Southern Border Provinces Peacebuilding Command* (SBPPC) bagi melaksanakan pindaan-pindaan yang telah dibuat. Antara pindaan lain yang dibuat ialah kuasa menahan, menangkap, merampas harta benda, menapis berita, mencuri dengar perbualan telefon dan pengharaman penerbitan berita.

6.5 Pengurusan Krisis Jeneral Surayud Chulanond

Surayud Chulanond di awal pelantikannya menegaskan bahawa beliau ingin mengembalikan perpaduan masyarakat Thailand dan menyelesaikan konflik di Selatan Thailand.³¹ Pendekatannya ialah untuk menenteramkan kembali keadaan huru-hara dan menggunakan dasar terbaik-baik dengan OMIP.³² Beliau membuat permohonan maaf secara terbuka kepada OMIP ekoran pendekatan Thaksin sebelum ini banyak memberi tekanan kepada masyarakat di tiga wilayah. Sebagai tanda keikhlasan, kerajaan telah menggugurkan dakwaan ke atas 92 penduduk Islam yang terbabit dalam demonstrasi Tak Bai. Beliau kemudiannya menghidupkan kembali SBPAC³³ yang satu ketika dahulu pernah berjaya mengurangkan keganasan tetapi dibubarkan oleh Thaksin pada 2002. Selain itu, Surayud turut meminta sokongan dan bekerjasama dengan Malaysia selaku jiran terdekat untuk menyelesaikan pergolakan yang berlaku. Usul ini diterima oleh kerajaan Malaysia dengan menubuhkan *Task Force 2010* (Malaysia) dan *Task Force 960* (Thailand). Penubuhan kedua institusi ini bertujuan untuk mengurus dan menyelaraskan program-program yang dilaksanakan oleh kerajaan Malaysia di wilayah Pattani, Yala dan Narathiwat bagi tujuan membawa keamanan di selatan Thailand. Walau bagaimanapun respon daripada OMIP majoritinya menunjukkan masih berbelah bagi menerima hasrat kerajaan Thailand untuk membentuk perdamaian di tiga wilayah.³⁴

7.0 Isu-Isu Konflik dan Kebangkitan Gerakan Pemisah: Kemerdekaan, Politik, Sejarah, Identiti dan Budaya

Keadaan pentadbiran dan politik di ketiga-tiga wilayah Selatan Thailand hingga kini masih lagi dibelenggu oleh tindakan seperti penindasan, diskriminasi, pembunuhan dan rasuah. OMIP, melalui kumpulan gerakan pemisah, berjuang menggunakan kekerasan dan senjata bukan sahaja untuk memerdekakan wilayah mereka daripada kerajaan Thailand tetapi juga membentuk pemerintahan di negara sendiri yang berdaulat. Isu ini telah lama diperjuangkan semenjak penjajahan kerajaan Siam ke atas negeri Patani bermula pada tahun 1786. Perjuangan ini berterusan di kalangan OMIP, dari satu generasi ke satu generasi hingga kini.

Terdapat banyak buku yang memaparkan penulisan tentang pergolakan politik Patani dan perjuangan OMIP setelah kuasa politik mereka dirampas oleh kerajaan Thailand.³⁵ Perjuangan ini tidak terlepas dengan pelbagai adegan keganasan dengan jumlah kematian dan kemusnahan meningkat saban hari. Kes-kes orang hilang dan kematian di kalangan pemimpin politik menjadi lumrah di dalam konflik ini dan sering kali menimbulkan ketegangan yang memuncak melibatkan jumlah kematian yang ramai dalam satu-satu kejadian.³⁶ Perjuangan awal OMIP dalam menuntut kemerdekaan bukan sahaja mendapatkan kuasa politik ke atas tiga wilayah di Selatan Thailand tetapi merangkumi kebebasan pengamalan identiti, budaya, sosial, ekonomi dan pendidikan sebagai kumpulan minoriti. Surin Pitsuwan dalam bukunya menyatakan dari segi budaya, Melayu muslim di Selatan Thailand adalah hak kepunyaan dunia Melayu, cuma dari segi politik, mereka sebahagian daripada bangsa Thai yang berteraskan kepada agama Buddha.³⁷ Tuntutan ini juga timbul akibat daripada keputusan kerajaan Thailand yang menafikan hak OMIP terhadap wilayah mereka. Penafian ini dibuat berasaskan kepada perlembagaan negara Thailand yang tidak membenarkan mana-mana wilayah di dalam kedaulatan negara Thailand dibelah bahagikan. Jadi, penafian ini dijemlakan melalui dasar-dasar dan pendekatan-pendekatan yang bersifat menyekat tuntutan tersebut. Dasar-dasar ini secara tidak langsung membentuk satu halangan dan jurang antara rakyat dengan kerajaan.

Sejarah, identiti dan budaya OMIP mengalami proses asimilasi apabila kerajaan Thailand memperkenalkan dasar kebudayaan Thai-Buddha yang mewajibkan semua rakyatnya mengamalkannya. Dasar yang memaksa pengamalan identiti dan budaya Thai-Buddha ini mendatangkan masalah besar kepada OMIP apabila ia secara jelas bertelagah dengan ajaran Islam dan budaya Melayu. Mereka tidak boleh berkompromi dalam hal ini kerana agama Islam telah menggariskan amalan-amalan untuk umatnya yang wajib dipatuhi. Tindakan kerajaan Thailand ini dilihat tidak menghormati nilai-nilai hidup kelompok mereka dan menyebabkan OMIP bangkit mempertahankan hak-hak mereka sebagai orang Melayu Muslim. Justeru itu, dasar ini memberi kesan

yang ketara sehingga ke hari ini apabila ramai anak-anak muda Melayu tidak lagi gemar bertutur dalam bahasa Melayu dan berasa bangga menggunakan bahasa Thai.³⁸ Walaupun begitu, pegangan OMIP terhadap budaya, agama dan bangsa masih lagi utuh. Contohnya dari sudut agama, walaupun semasa pemerintahan Phibul memberi tekanan yang cukup hebat keatas agama Islam seperti menukar undang-undang syariah kepada undang-undang sivil tetapi hingga ke hari ini didapati masih lagi kedengaran azan-azan dari corong-corong masjid dan surau. Begitu juga dengan anak-anak perempuan Melayu yang masih memakai tudung dan menutup aurat.

8.0 Konflik di Selatan Thailand: Satu Penganalisan Terhadap Isu-Isu Konflik dan Dasar-Dasar Kerajaan Thailand

Konflik di Selatan Thailand mengalami pergolakan melebihi dua dekad ini mengalami pelbagai proses transformasi apabila bertindak balas dengan persekitaran konflik. Pemboleh ubah Transformasi konflik seperti konteks, struktur, aktor, isu dan personel dilihat wujud dalam konflik ini dan saling berkait antara satu sama lain. Justeru, penganalisan ini akan menghuraikan elemen-elemen transformasi ini yang berlaku dalam konflik di Selatan Thailand.

Dari segi konteks, konflik ini telah lama berlaku khususnya yang berkaitan dengan konteks dalaman konflik. Konteks dalaman ini merujuk kepada OMIP sendiri yang mengalami perubahan persepsi dan motivasi terhadap matlamat perjuangan dan isu konflik. Pada awalnya, OMIP berjuang atas dasar memerdekakan negeri Patani tetapi kini telah berubah kepada perjuangan untuk mempertahankan identiti dan budaya.³⁹ Mereka merasakan identiti dan budaya merupakan nilai hidup yang amat penting untuk dipertahankan berbanding wilayah yang diduduki. Oleh itu, dasar *Rathaniyom* yang bertindak mengasimilasikan identiti dan budaya mereka menjadi keutamaan untuk dipertahankan dengan mendapat pengiktirafan daripada kerajaan Thailand berbanding tuntutan kemerdekaan wilayah. Sebagai contoh, kejadian seperti pembakaran sekolah dan tembak guru di Selatan Thailand sekitar tahun 2006 merupakan salah satu tindak balas OMIP melalui Runda Kumpulan Kecil (RKK) untuk menunjukkan bahawa sekolah dan guru merupakan agen kepada asimilasi budaya Thai-Buddha ke atas anak-anak orang Melayu di Selatan Thailand. Mereka bertindak sedemikian adalah kerana terpaksa dalam mempertahankan identiti dan budaya Melayu yang dilihat semakin pupus akibat asimilasi kerajaan Thailand.⁴⁰

Selain itu, konflik ini juga mengalami transformasi dari sudut konteks luaran yang melibatkan peralihan dari peringkat tempatan kepada antarabangsa. Transformasi ini boleh dikatakan sebagai transformasi yang konstruktif kerana ia sedikit sebanyak dapat mengurangkan intensiti konflik. Bermula daripada

tragedi Masjid Kerisik dan Tak Bai, ramai pihak luar khususnya negara-negara *Organization of Islamic Cooperation* (OIC) dan negara-negara ahli anggota *Association of South East Asian Nations* (ASEAN) mulai memberi perhatian kepada konflik ini. Kematian umat Islam dalam jumlah yang ramai dan bentuk kezaliman yang dilakukan oleh pasukan keselamatan Thailand menjadi faktor kepada keprihatinan dan simpati pertubuhan ini untuk membantu menyelesaikan permasalahan yang timbul. OIC selaku pertubuhan antarabangsa melalui setiausahanya Prof. Ekmeleddin Ihsanoglu bersama delegasi yang lain pernah melawat tiga wilayah dan mengadakan perbincangan dengan kerajaan Thailand bagi meraih komitmen untuk bersama-sama mencari penyelesaian konflik. Pertemuan antara OIC dengan kerajaan Thailand diadakan pada 1 Julai 2007 dan berjaya mendapat persetujuan daripada Panich Vikitsreth, Menteri Luar Thailand untuk bekerjasama dengan OIC untuk memperkuatkan kerja-kerja perdamaian dan pembangunan OMIP di tiga wilayah. Melihat kepada situasi ini, dapat dijelaskan bahawa konflik ini mengalami transformasi konteks ke peringkat antarabangsa dan sedikit sebanyak memberi tekanan kepada kerajaan Thailand yang selama ini melakukan penindasan terhadap OMIP apabila segala gerak-geri mereka diperhatikan oleh pihak luar. Selain itu, tekanan yang diterima daripada pihak luar membuatkan kerajaan Thailand lebih serius dalam menyelesaikan permasalahan di Selatan Thailand dengan kadar segera. Keadaan ini dapat dilihat apabila menjelang tahun 2013, buat pertama kalinya kerajaan Thailand menerima kerajaan Malaysia sebagai fasilitator dalam dialog dan rundingan dengan GPP.

Manakala dari aspek struktur pula, perbincangan transformasi berlaku dalam dua elemen iaitu pertama, dari sudut aktor berlaku penambahan aktor melibatkan kumpulan kongsi gelap atau penjenayah. Mereka melakukan pembunuhan untuk memastikan intensiti konflik meningkat. Keadaan ini supaya pihak berkuasa mengalih tumpuan kepada ancaman gerakan pemisah dan mengurangkan kepada aktiviti pencegahan jenayah yang dilakukannya. Implikasinya, pihak berkuasa tidak mampu membezakan antara kejadian jenayah dan serangan gerakan pemisah sehingga memberi kesan buruk kepada proses perdamaian. Kedua, peranan pihak luar yang turut mengubah struktur konflik. Tekanan daripada OIC dan ASEAN mengubah pendekatan kerajaan Thailand kepada lebih diplomasi semasa pemerintahan Surayud Chulanond berbanding semasa pemerintahan Thaksin Shinawatra. Pendekatan Surayud kemudiannya disambung pemerintahan Abhisit Vijijsavej yang mahu konflik ini diselesaikan dengan baik. Abhisit juga turut mengundang mana-mana pemimpin negara luar untuk memberi pandangan dan bantuan dalam menyelesaikan konflik ini. Antara program yang dijalankan turut melibatkan kerajaan Malaysia khususnya dalam memberi kemahiran dan pendidikan kepada OMIP di tiga wilayah melalui penubuhan *Task-Force 2010* (Malaysia) dan *Task-Force 960* (Thailand).

Transformasi struktur dalam konflik ini turut melibatkan perubahan

isu-isu konflik. Transformasi isu secara konstruktif seperti yang dibincangkan sebelum ini adalah mengubah isu-isu yang susah diselesaikan kepada isu-isu yang senang dirunding dan mencapai kompromi. Selain itu juga pemimpin negara boleh membentuk isu-isu yang boleh menyatukan aktor-aktor konflik dan menyelesaikan isu tersebut secara bersama. Semasa pemerintahan Prem Tinasulanonde, berlaku perubahan isu apabila beliau membentuk isu bersama yang melibatkan OMIP dengan pasukan keselamatan dalam memerangi pengaruh komunis di tiga wilayah. Isu komunis ini merupakan isu bersama yang perlu diperangi oleh OMIP dan juga pasukan keselamatan. Penyatuan ini dibentuk melalui penubuhan CPM-43 dan ACASBP yang dikenali sebagai SBPAC pada hari ini. Sekitar tahun 80an, pendekatan ini mendapat maklum balas yang positif di kalangan OMIP dan mereka mulai bekerjasama dengan kerajaan Thailand amnya dan mula mengurangkan komitmen untuk menyokong gerakan pemisah. Kesannya, pengaruh gerakan pemisah semakin berkurang menyebabkan mereka kurang aktif sekitar tahun 1980an hingga 1990an, sehinggalah muncul kembali pada tahun 2004.

Transformasi isu berlaku disebabkan oleh perubahan dalam aktor-aktor konflik. Setiap keputusan yang di buat oleh aktor-aktor konflik akan mempengaruhi situasi konflik. Oleh itu, aktor konflik khususnya PULO dan BRN di Selatan Thailand selepas tahun 2004 mengalami transformasi yang cukup ketara. PULO hari ini turut mengalami proses transformasi apabila mengalami perpecahan dalam pertubuhan. Perpecahan ini berlaku pada tahun 1995 akibat perbezaan ideologi, matlamat dan pendekatan yang membawa kepada kumpulan serpihan yang dikenali sebagai *NewPULO*. Walau bagaimanapun, masih belum jelas peranan yang dimainkan oleh kedua kumpulan ini kerana mereka tidak menghebahkan organisasi dan aktiviti yang dijalankan. Kemungkinan ini merupakan salah satu transformasi dalam strategi mereka kerana penggunaan pendekatan sebelum ini tidak mendatangkan kesan dalam mencapai matlamat mereka. Begitu juga dengan BRN yang mana wujudnya RKK yang berperanan menyerang pasukan keselamatan dan tempat-tempat awam. Serangan gerila dengan perancangan cukup rapi apabila tidak lagi tinggal di hutan-hutan, serangan tiada pengakuan, sasaran terhadap anggota keselamatan, guru, pegawai kerajaan dan sami Buddha. Perubahan dari sudut taktik, teknik dan sasaran serangan pastinya datangnya daripada kepimpinan dan idea yang baru.

Selain itu, transformasi aktor juga berlaku dalam kerajaan Thailand yang mana sekitar tahun 1970an, kerajaan Thailand di bawah Prem Tinasulanond mengiktiraf pertubuhan gerakan pemisah ini dan pernah berlaku perundingan antara BRN dengan Tentera Bahagian Keempat di Selatan Thailand. Namun, pertukaran pemimpin kerajaan Thailand telah menyebabkan berlaku perubahan pendekatan khususnya semasa pemerintahan Thaksin Shinawatra yang tidak mengiktiraf pertubuhan gerakan pemisah dan menganggap pergolakan yang berlaku adalah masalah jenayah domestik dan merupakan masalah dalaman

Thailand. Hari ini, di bawah kepimpinan Prayut Cha O Cha telah memulakan kembali proses rundingan dengan GPP yang dikenali MARA-Patani.

Justeru, elemen-elemen transformasi yang dibincangkan di atas merupakan perubahan yang saling berkait rapat antara satu sama lain. Transformasi konflik di Selatan Thailand mengalami kedua-dua sifatnya iaitu konstruktif dan destruktif. Secara umumnya, konflik ini masih belum mencapai penyelesaian yang terbaik kerana transformasi konflik yang berlaku tidak disokong oleh usaha-usaha pembinaan perdamaian. Walaupun begitu, dalam konflik yang bersifat *asymmetric* yang berlaku di Selatan Thailand ini, usaha pembinaan perdamaian ini turut bergantung kepada keputusan pihak kerajaan Thailand. Selagi mereka menyatakan ini konflik di Selatan Thailand sebagai masalah dalaman negara Thailand, selagi itulah usaha pembinaan perdamaian sukar dilaksanakan di wilayah konflik.

9.0 Kesimpulan

Konflik di Selatan Thailand masih belum mencapai penyelesaian dan melalui kedinamika yang membawa ke keadaan yang lebih rumit. Tahun 2004, ia muncul kembali apabila kebangkitan GPP menuntut kemerdekaan ke atas wilayah Patani. Namun, sebelum itu konflik ini telah berkembang melibatkan isu-isu identiti dan budaya. Hal ini disebabkan kelemahan kerajaan Thailand yang tidak menghormati identiti dan budaya kelompok lain. Pemimpin yang berbangsa Thai melihat identiti dan budaya Melayu melalui kaca mata budaya sendiri sehingga bertindak secara salah dengan menafikan hak orang lain. Mereka menggunakan kaca mata nasionalisme Thai atau '*The Greatest Thai*' untuk membentu negara bangsa. Elemen *ethnocentrism* menjadi pegangan sehingga sanggup menghapuskan identiti dan budaya Melayu.

Fahaman inilah yang membawa kepada permasalahan di Selatan Thailand apabila bahasa Melayu, tulisan jawi, agama Islam dan bangsa Melayu yang dimiliki oleh OMIP di Selatan Thailand cuba dihapuskan dan dipaksa mengamalkan budaya Thai-Buddha. Hari ini, permasalahan identiti dan budaya ini dilihat sudah menjadi penyebab utama kepada tuntutan kemerdekaan ke atas negeri Patani. Justeru, bagi mencari penyelesaian konflik di Selatan Thailand adalah menumpukan kepada usaha-usaha pembinaan perdamaian yang bertujuan untuk mempengaruhi kerajaan Thailand bagi mengiktiraf identiti dan budaya Melayu-Islam di Selatan Thailand. Hal ini kerana kedua isu ini merupakan nilai-nilai hidup yang sukar dibahagi-bahagikan. Justeru, usaha yang perlu dijalankan ialah meningkatkan keupayaan OMIP selaku kelompok minoriti untuk sama tahap dengan kerajaan Thailand bagi memudahkan perundingan. Peningkatan keupayaan ini termasuk sokongan pihak luar seperti pemimpin negara, pertubuhan antarabangsa, *Non-Governmental Organizations* (NGOs) dan institusi-institusi kerajaan seperti universiti, pusat-pusat penyelidikan, jaringan kerjasama dan lain-lain lagi. Setiap pihak perlu

memainkan peranan mengikut tahap dan keupayaan masing-masing sama ada dari peringkat bawahan (masyarakat tempatan) sehinggalah atasan (pemimpin negara dan PBB, ASEAN dan OIC). Tekanan dan pengaruh merupakan elemen penting untuk melobi kerajaan Thailand bagi membuka konflik ini ke konteks antarabangsa bagi membolehkan pihak luar campur tangan. Dengan ini, semua pihak sama ada dari dalam mahupun luar perlu memainkan peranan dalam meningkatkan keupayaan OMIP bagi mengubah konflik *asymmetric* kepada *symmetric* supaya memudahkan kepada proses perdamaian.

Nota Akhir

1. Temubual dengan pensyarah di Prince of Songhkla University, Kampus Pattani pada 8 September 2006. Bertempat di penginapan pensyarah, Patani, Thailand. Atas dasar keselamatan, responden meminta nama beliau dirahsiakan.
2. LLihat Jitpiromsri, S. 2014, *An Inconvenient Truth about the Deep South Violent Conflict: A Decade of Chaotic, Constrained Realities and Uncertain Resolution*. <http://www.deepsouthwatch.org/node/5904>.
3. Lihat Mariyam, A. 2017, *Violence in Thai Deep South Reached Record Low in 2017*. <https://www.benarnews.org/english/news/thai/thailand-bombings-12262017172216.html>
4. Lihat “An interview on the ongoing southern conflict with Abhisit & Thavorn”, 2009, <http://www.deepsouthwatch.org/node/371>
5. *Thailand Islamic Insurgency*, 2012, <http://www.globalsecurity.org/military/world/war/thailand2.htm>
6. Antara wilayah yang dipecahkan terdiri daripada Patani, Nong Chik, Reman, Jalur, Legeh, Jering dan Jambu.
7. Syukri, I. *Sejarah Kerajaan Melayu Patani*, Bangi, Penerbit Universiti Kebangsaan Malaysia, 2001, hlm. 81.
8. Pitsuwan, S. *Islam and Malay Nationalism: A Case Study of the Malay-Muslim of Southern Thailand*. Ph.D Tesis, Harvard University, 1982, hlm. 29.
9. Nik Mahmud, N.A, *Sejarah Perjuangan Melayu Patani 1785 – 1954*. (Versi Jawi). Bangi, Penerbit Universiti Kebangsaan Malaysia, 2000, hlm. 28.
10. Nama penuh bagi Raja Chulalongkorn ialah Phra Bat Somdet Phra Poramintharamaha Chulalongkorn Phra Chunla Chom Klao Chao Yu Hua. Baginda lebih dikenali sebagai Rama V di bawah pemerintahan dinasti Chakri dan dilantik sebagai Raja Siam ketika berumur 15 tahun setelah kemangkatan Raja Mongkut. Pelantikan baginda bermula pada tahun 1853 sehingga 1910 dan pada tahun 1873 baginda mengambil alih pemerintahan ketika berumur 20 tahun. Semasa umur yang muda

- itu, baginda telah mengambil kesempatan untuk mempelajari sistem pentadbiran barat dengan melawat India, Myanmar, Singapura dan Jawa.
11. Nik Mahmud, N.A. *Sistem Thesaphiban dan Kesannya ke atas Kedaulatan dan Kewibawaan Raja-Raja Melayu Patani*. Vol. 11. Jebat, Malaysian Journal of History, Politics & Strategic Studies, 1982, hlm. 17.
 12. Di bawah Akta ini, dilantik seorang Pesuruhjaya Tinggi Siam yang bertanggungjawab di bawah Kementerian Dalam Negeri untuk mentadbir wilayah-wilayah Melayu di selatan. Pesuruhjaya Tinggi ini juga beri kuasa untuk melantik 5 orang pegawai untuk membantunya iaitu dua daripadanya penolong Raja Melayu dan timbalan Raja Melayu. Manakala Raja Melayu bertanggungjawab kepada Pesuruhjaya Tinggi Siam dan tidak mempunyai kuasa terhadap kakitangan bawahan. Segala tindakan Raja Melayu perlu dilaporkan kepada Pesuruhjaya Tinggi Siam dalam masa 7 hari selepas tindakan diambil.
 13. Dari sudut agama, kerajaan Thailand telah menukar undang-undang syariah yang diamalkan sebelum ini kepada sistem sekular. Manakala pengamalan Adat Istiadat Melayu tidak dibenarkan dalam kehidupan seharian. Akibatnya, kes-kes yang berkaitan dengan syariah seperti nikah-cerai dan pewarisan harta pusaka akan dibicarakan di mahkamah sivil dan diadili oleh hakim yang berbangsa Thai-Buddha. Keadaan ini telah menyekat semua fungsi agama Islam dalam kehidupan OMIP.
 14. Di bawah dasar ini, semua rakyat tanpa mengira kaum dan agama diwajibkan memakai pakaian potongan Eropah, bertopi, makan menggunakan sudu dan garpu serta meja sebagai tempat makan. Selain itu juga, OMIP tidak dibenarkan menggunakan nama-mana Melayu-Arab, berbahasa Melayu dan menulis dengan tulisan jawi serta mempelajari Islam.
 15. Fathy, A. *Pengantar Sejarah Patani*. Alor Setar, Pustaka Darussalam, 1994, hlm. 80.
 16. GEMPAR ditubuhkan pada Mac 1948 di Kota Bharu, Kelantan oleh orang-orang Patani yang tinggal di Tanah Melayu. Penubuhannya bertujuan untuk menyatukan wilayah Patani, Yala, Narathiwat dan Satun menjadi Negara Melayu Islam. Kedua membentuk pemerintahan sesuai dengan kehendak dan pendirian kebangsaan Melayu, adat resam Melayu dan agama Islam. Ketiga, meningkatkan taraf kehidupan orang Melayu Patani supaya mendapat hak, keadilan, kebebasan dan pendidikan.
 17. Malek, M. Z. *Umat Islam Patani: sejarah dan Politik*. Shah Alam, Hizbi, 1993, hlm. 318.

18. *Land, geography, climate and regions of Thailand*, 2013, http://factsanddetails.com/southeast-asia/Thailand/sub5_8h/entry-3323.html#chapter-7
19. Mahmood, S.S. *De-Radicalization of Minority Dissent: A Case Study of the Malay-Muslim Movement in Southern Thailand, 1980 – 1994*. Philippines, Quezon City 1101, 1990, hlm. 118.
20. Lederach, J. P. *The Little Book of Conflict Transformation*. United States of Amerika, Good Book, Intercourse, 2003, hlm. 14.
21. Miall, H. *Conflict Transformation: A Multy-Demensional Task*. , 2001, hlm. 4. http://www.inglewhite.net/pfp/pdfpapers/p2-miall_handbook.pdf.
22. Vayrynen, R. *New Direction in Conflict Theory: Conflict Resolution and Conflict Transformation*. London, SAGE Publication Ltdm 1991, hlm. 5.
23. Miall, H. 2001, *op.cit*, hlm.77.
24. Patrick, D. Micheal, F.& Anthony, R. *Aceh: Pascatsunami dan Pascakonflik*, 2012, <http://www.earthobservatory.sg/files/publications/pdf/Daly%20et%20a1%202012%20-%20Aceh%20Pasca%20Tsunami%20dan%20Pasca%20Conflik.pdf>
25. Age, L. Tsunami and Conflict Transformation in Aceh, dlm. *The SEACSN Bulletin*. Research and Education for Peace Unit, USM. Penang, 2005, hlm. 8-10.
26. Aziz, CM. *Aggressive Conflict in Southern Thailand: Roots of Hostility and Aggression*. Vol. 40 (2) Jebat, Malaysian Journal of History, Politics & Strategic Studies, 2013, hlm. 28-29.
27. Sekitar awal 60-an, telah wujud beberapa gerakan pemisah yang memperjuangkan kemerdekaan Patani. Antara, Barisan Revolusi Nasional Patani (BRN), Barisan Nasional Perjuangan Patani)BNPP) dan *Patani United Liberation Organisation* (PULO).
28. Rahimmula, C. *Peace Resolution : A Case Study of Separatism and Terrorist Movement in Southern Border Provinces of Thailand*, 2001, <http://www.geocities.com/bluesing2001/media/peaceresolution.htm>
29. Harish, S.P. *Ethnic or Religious Cleavage? Investigating the Nature of the Conflict in Southern Thailand*. Vol. 28, Iss. 1. Contemporary Southeast Asia, 2006, <http://proquest.umi.com/pqdweb?did=1075504961&sid=1&Fmt=3&clientId=27905&RQT=309&VName=PQD>
30. CSPPP bertujuan mencari jalan penyelesaian kepada konflik manakala komiti yang terlibat adalah gabungan daripada tentera, jabatan ekonomi dan Kementerian Dalam Negeri di peringkat pusat.
31. Azhar, A, Jayun, J & Azmi, A. *Konflik Selatan Thailand Pasca Thaksin Shinawatra*. Vol. 13 (29) Jebat: Malaysian Journal of History, Politics & Strategic Studies, 2012, hlm. 74-75.
32. *Perubahan dasar Surayud di selatan Thai tepat*, 2006, <http://ww1>.

- utusan.com.my/utusan/info.asp?y=2006&dt=1213&pub=Utusan_Malaysia&sec=Muka_Hadapan&pg=mh_02.htm
33. SBPAC) atau *So Oo Bo Tho* ini ditubuhkan pada 2 Jun 1964 melalui keputusan kabinet. Awalnya ia merupakan Pusat Perhubungan Pentadbiran Wilayah Selatan Thailand yang ditubuhkan pada Januari 1965. Ia berfungsi sebagai badan penerangan kerajaan kepada penduduk Melayu di samping menganjurkan kursus orientasi kepada lapisan kakitangan kerajaan yang akan berkhidmat di wilayah-wilayah selatan Thailand. Kemudian ia diberi kuasa menjadi badan induk bagi pentadbiran di wilayah-wilayah di selatan Thailand.
 34. Temu bual dengan Tuan Suri Bin Tuan Wae, Pengarah Pentadbiran Kerajaan Tempatan, Bandaran Tanjung, pada 9 Ogos 2006. Bertempat di pejabat Pentadbir Kerajaan Tempatan, Bandaran Tanjung. Pattani, Thailand
 35. Penulis-penulis yang melakarkan kesengsaraan perjuangan politik Patani ialah Nik Anuar Bin Nik Mahmud dalam bukunya yang berjudul *Sejarah Perjuangan Melayu Patani 1785-1954*, Ibrahim Syukri dalam bukunya yang berjudul *Sejarah Kerajaan Patani*, Abdurrahman Bin Daud dalam bukunya yang berjudul *Patani dalam Kenangan Umat, Sejarah dan Politik untuk Warga Masyarakat Patani Darulsalam* (Teks Jawi), Mohd Zamberi A. Malek dalam bukunya yang berjudul *Umat Islam Patani: Sejarah dan Politik*, Ahmad Fathy Al-Fatani dalam bukunya yang berjudul *Pengantar Sejarah Patani*, A. Bangnara dalam bukunya yang berjudul *Patani: Dahulu dan Sekarang* (Teks Jawi) dan Wan Abdul Kadir Che Man dalam bukunya yang berjudul '*Muslim Separatism: The Moros of Southern Philippine and The Malays of Southern Thailand.*'
 36. Temubual dengan Isamaili Alikkuntor, pelajar Hat Yai University, pada 22 Mac 2007. Bertempat di Pulau Jerejak, Pulau Pinang. Malaysia. Responden bukan nama sebenar kerana atas dasar keselamatan.
 37. Pitsuwan, S. 1982, *op.cit*, hlm. 28.
 38. Temubual dengan Salhi Awae, pegawai penyelidik *Research Center for Peace Building, Mahidol University*, pada 5 Disember 2006. Bertempat di Vistana Hotel, Pulau Pinang. Responden bukan nama sebenar kerana atas dasar keselamatan.
 39. Temu bual dengan Imad Bassam, Ahli Majlis Tertinggi Kepimpinan PULO pada 12 Mei 2011. Bertempat di Pasir Mas, Kelantan. Responden bukan nama sebenar kerana atas dasar keselamatan.
 40. Temu bual dengan Abu Daud Alikontor, ahli Runda Kumpulan Kecil (RKK), pada 10 Julai 2006. bertempat di Patani, Thailand. Responden bukan nama sebenar kerana atas dasar keselamatan

Rujukan

- Age, L. 2005. Tsunami and Conflict Transformation in Aceh in *The SEACSN Bulletin*. Research and Education for Peace Unit. USM. Penang.
- A. Malek, M,Z. 1993. *Umat Islam Patani: Sejarah dan Politik*. Shah Alam. Hizbi.
- Azhar, A, Jayun, J & Azmi A. 2012. *Konflik Selatan Thailand Pasca Thaksin Shinawatra*. Vol. 13 (29) Jebat: Malaysian Journal of History. Politics & Strategic Studies.
- Bakar, Z. 2004. Rasa tidak tenang Tok Ayah terjawab selepas subuh- masjid bersejarah catat kisah sedih.[Atas Talian]. [Akses: 4 Julai 2018]. http://ww1.utusan.com.my/utusan/info.asp?y=2004&dt=0502&pub=Utusan_Malaysia&sec=Rencana&pg=re_10.htm
- Danial, M. 2004. *Konflik Selatan Thailand dan Transformasi Sosial*. Pembentangan Kertas Kerja Sempena Minggu Perdamaian Universiti Sains Malaysia Ke-3. Pada 14 Disember 2004. Universiti Sains Malaysia. Pulau Pinang.
- Fathy, A. 1994. *Pengantar Sejarah Patani*. Alor Setar, Pustaka Darussalam.
- Harish, S.P. 2006. *Ethnic or Religious Cleavage? Investigating the Nature of the Conflict in Southern Thailand*. Contemporary Southeast Asia. [Atas Talian]. Vol.28,Iss.1 : pg.48,22pgs. [Akses: 14 November 2015]. <https://www.jstor.org/journal/contsoutasia>
- Jitpiromsri, S. 2014. *An Inconvenient Truth about the Deep South Violent Conflict: A Decade of Chaotic, Constrained Realities and Uncertain Resolution* [Atas talian].[Akses: 1 Ogos 2018]. <http://www.deepsouthwatch.org/node/5904>.
- Kaewtipayanate, B. 2008. *Peace Journalism and the Tak Bai Incident: the case of the Bangkok Post and the Nation's coverage on the Southern Conflict in Thailand*. M. A Tesis, Orebro University.
- Lederach, J. P. 2003. *The Little Book of Conflict Transformation*. United States of Amerika. Good Book. Intercourse.
- Mahmood, S.S. 1990. *De-Radicalization of Minority Dissent: A Case Study of the Malay-Muslim Movement in Southern Thailand, 1980 – 1994*. Philippines. Quezon City 1101.
- Miall, H. 2001. *Conflict Transformation: A Multy-Dimensional Task*. [Atas Talian].[Akses: 13 Mei 2018]. http://edoc.vifapol.de/opus/volltexte/2013/4682/pdf/miall_handbook.pdf
- Nik Mahmud, N.A. 2000. *Sejarah Perjuangan Melayu Patani 1785 – 1954*. (Versi Jawi). Bangi: Penerbit Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Patrick, D. Micheal, F.& Anthony, R. 2012. Aceh: Pascatsunami dan Pascakonflik. [Atas Talian]. [Akses: 13 Julai 2018]. <https://earthobservatory.sg/files/publications/pdf/Daly%20et%20al%20>

2012%20-%20Aceh%20Pasca%20Tsunami%20dan%20Pasca%20
Konflik.pdf

- Pitsuwan, S. Pitsuwan, S. 1982. *Islam and Malay Nationalism: A Case Study of the Malay-Muslim of Southern Thailand*. Ph.D Tesis. Harvard University.
- Rahim, A.F. 2009. *Ditembak dalam masjid* [Atas Talian].[Akses: 15 Mei 2018]. http://ww1.utusan.com.my/utusan/info.asp?y=2009&dt=0610&pub=Utusan_Malaysia&sec=Muka_Hadapan&pg=mh_01.htm
- Rahimmula, C. 2001. *Peace Resolution : A Case Study of Separatism and Terrorist Movement in Southern Border Provinces of Thailand*. [Atas Talian].[Akses: 2 Ogos 2018]. https://www.researchgate.net/publication/239542320_Peace_Resolution_A_Case_Study_of_Separatist_and_Terrorist_Movement_in_Southern_Border_Provinces_of_Thailand
- Syukri, I. 2002. *Sejarah Kerajaan Melayu Patani*. Bangi: Penerbit Universiti Kebangsaan Malaysia
- Vayrynen, R. 1991. *New Direction in Conflict Theory: Conflict Resolution and Conflict Transformation*. London. SAGE Publication Ltd.
- Yaacob, C, M, A. 2009. *Konflik Pemisah di Selatan Thailand: Isu, Aktor dan Penyelesaian*. MA Tesis. Universiti Sains Malaysia
- Yaacob, C, M, A. 2013. *Transformasi Gerakan Pemisah dan Potensi Penyelesaian Konflik di Selatan Thailand*. PhD Tesis. Universiti Sains Malaysia.
- Zulkiflee, B. 2004. *Penduduk dakwa 100 maut – Thailand akui 84 terbunuh dalam tragedi berdarah di selatan Thai* [Atas Talian]. [Akses 22 Julai 2018]. http://ww1.utusan.com.my/utusan/info.asp?y=2004&dt=1027&pub=Utusan_Malaysia&sec=Muka_Hadapan&pg=mh_01.htm
- An interview on the ongoing southern conflict with Abhisit & Thavorn*.(2009). [Atas talian].[Akses: 5 Jun 2018]. <https://deepsouthwatch.org/en/node/371>.
- Land, geography, climate and regions of Thailand*. (2013). [Atas Talian]. [Akses: 27 Julai 2018]. http://factsanddetails.com/southeast-asia/Thailand/sub5_8h/entry-3323.html
- Masyarakat Islam di Nusantara*. [Atas Talian]. [Akses: 23 Mac 2018]. <http://www.geocities.ws/cominglucky/myktnusantara.htm>
- Perubahan dasar Surayud di selatan Thai tepat* (2006). [Atas Talian]. [Akses: 5 Mei 2018]. http://ww1.utusan.com.my/utusan/info.asp?y=2006&dt=1213&pub=Utusan_Malaysia&sec=Muka_Hadapan&pg=mh_02.htm
- Selatan Thai berdarah – 107 militan, 5 askar terbunuh dalam pertempuran di tiga wilayah* (2004) [Atas Talian].[Akses 4 5 Mei 2018]. <http://ww1>.

utusan.com.my/utusan/info.asp?y=2004&dt=0429&pub=Utusan_Malaysia&sec=Muka_Hadapan&pg=mh_01.htm

Southern Region (Thailand): Provinces & Municipalities. [Atas Talian]. [Akses: 5 April 2018]. <https://www.citypopulation.de/php/thailand-southern.php>

Rundingan selatan Thai masih gagal. (2006). [Atas Talian]. [Akses: 3 Julai 2018]. <http://www.utusan.com.my/berita/luar-negara/rundingan-selatan-thai-masih-gagal-1.304603>

Nota Biografi

Che Mohd Aziz Bin Yaacob (cmaziz@uum.edu.my) Ph.D, Pensyarah Kanan di Pusat Pengajian Antarabangsa, Universiti Utara Malaysia. Beliau juga merupakan Fellow Kanan di Institute for Indonesia, Thailand And Singapore (UUM-ITS) dalam bidang Konflik dan Perdamaian. Menjalankan kajian yang berkaitan dengan kes-kes konflik di Asia Tenggara khusus Konflik di Selatan Thailand. Selain itu juga, menjadi penyelidik dalam bidang keselamatan negara khususnya yang berkaitan dengan Islamic State of Iraq and Syria (ISIS) atau Daesh serta menjalankan kajian kes-kes sempadan negara (*Borders Study*).

Mohammad Zaki Bin Ahmad (mohdzaki@uum.edu.my) Ph.D, Pensyarah Kanan di Pusat Pengajian Antarabangsa (SOIS), Universiti Utara Malaysia (UUM). Bidang pengkhususan beliau adalah mekanisma penyelesaian konflik, polisi maritim Malaysia, penguatkuasaan dan pemantauan undang-undang maritim, diplomasi dalam konteks negara Afrika, dan undang-undang laut.